

УДК 349.22

<http://doi.org/10.5281/zenodo.400384>

© Новіков Д.О., 2016

Д.О. Новіков

**ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ
ТЕОРІЇ «БЕЗУМОВНОГО ОСНОВНОГО
ДОХОДУ» НАУКОЮ ТРУДОВОГО ПРАВА**

Анотація. У статті розкрито із критичних позицій теорію «безумовного основного доходу» і окреслено перспективи дослідження цієї теорії у межах науки трудового права. Визначено, що безумовний основний дохід являє собою наступну соціальну модель: кожному громадянину держави, незалежно від того, працює він чи ні, повинен гарантуватися мінімальний грошовий стандарт, що буде покривати витрати на забезпечення первинних фізіологічних і соціальних потреб. Зроблено висновок про те, що теорія «безумовного основного доходу» доводить до логічного завершення соціально-демократичні ідеї трудового права, знімаючи питання матеріального забезпечення та соціального захисту населення.

Ключові слова: безумовний основний дохід, праця, заробітна плата, прекаріат, неповна зайнятість.

Аннотация. В статье раскрыто с критических позиций теорию «безусловного основного дохода» и очерчены перспективы исследования этой теории в пределах науки трудового права. Определено, что безусловный основной доход представляет собой следующую социальную модель: каждому гражданину государства, независимо от того, работает он или нет, должен гарантироваться минимальный денежный стандарт, который будет покрывать затраты на обеспечение первичных физиологических и социальных потребностей. Сделан вывод о том, что теория «безусловного основного дохода» доводит до логического завершения социально-демократические идеи трудового права, снимая вопрос материального обеспечения и социальной защиты населения.

Ключевые слова: безусловный основной доход, труд, заработная плата, прекариат, неполная занятость.

Anotation. The article reveals a critical point of theory of «unconditional basic income» and outlines the prospects for the study of the theory within the science of labour law. It was determined that an unconditional basic income is the next social model: every citizen of the state, regardless of employment or unemployment status is guaranteed minimum standard of money, which will cover the cost of providing primary physiological and social needs. It is concluded that the theory of «unconditional basic income» brings to fruition the social-democratic ideas of labour law, removing the issue of financial security and social protection of the people.

Key words: unconditional basic income, employment, wages, prekariat, part-time work.

Постановка проблеми. Наука трудового права, окрім класичних проблем методології трудового права, її предмету та методу, юридичних

гарантій у сфері праці тощо, має звертати увагу і на плинні сучасної світової думки. Останнім часом у наукових колах активно обговорюється на рівні реального впровадження теорія «безумовного основного доходу» (далі – БОД). Сутність даної теорії така: всі громадяни одержують щомісячну виплату, незалежно від проробленої роботи або іншого соціального внеску, достатню для того, щоб їх рівень життя перевищував певну межу бідності. Виплата надається всім, багатим і бідним; вона не обмежена ніякими умовами (тобто є безумовною); і вона забезпечує відповідний скромний рівень життя [1]. Варто зазначити, що БОД був уперше описаний американським філософом у XVIII ст. Томасом Пейном, який у праці *Agrarian Justice* розповів про концепцію, за якою кожному громадянину країни належить частка у національному виробництві. Завдяки цьому людина отримує певну частину доходу від загального доходу держави. У сучасній історії про теорію БОДу почали згадувати під час Великої економічної депресії у США. В період після Другої світової війни теорію БОДу як локальний експеримент втілювали у Бразилії, Індії, Канаді, Німеччині і США. Одним із найвідоміших експериментів із базовим доходом тривав 5 років (з 1974 до 1979 року) у канадському містечку Дофін, у провінції Манітоба. У Фінляндії, починаючи з 2017 року, в декількох регіонах БОД будуть отримувати всі місцеві жителі [2]. Натомість швейцарська ініціатива стосовно виплати БОДу на рівні всієї держави, за результатами референдуму 2016 року, поки що не знайшла підтримки населення [3].

У даному аспекті вітчизняна наука трудового права зобов'язана ретельно вивчити цей аспект сучасних тенденцій у світі праці. Адже для вирішення соціальних проблем в Україні потрібні як помірні, традиційні моделі, так і радикальні. До останнього типу моделей відноситься теорія БОДу.

Формулювання мети статті. Автор має на меті розкрити з критичних позицій теорію БОДу та визначити перспективи дослідження цієї теорії у межах науки трудового права.

Виклад основного матеріалу статті. Слід зазначити, що загострення дискусій стосовно теорії БОДу відбулось у перехідний період від індустріального до постіндустріального, інформаційного суспільства, коли разом із автоматизацією більшість робочих місць чи почала зникати, чи зміщуватись у бік сфери послуг та неповної зайнятості. У даному аспекті відбувається поступова ліквідація робочого класу та відносин найманої праці через наростаючі процеси автоматизації виробництва, у якому більшість робочої сили не потрібна.

Як вказує Т. Саламанюк, «прихильники БОДу зазвичай не вважають його впровадження якоюсь панацеєю. Для них це – лише крок на шляху до встановлення іншої логіки праці в умовах наростання автоматизації традиційних індустріальних галузей і швидкого розплоду цілком непотрібних дрібненьких зайнятостей у сфері послуг. У результаті з уведенням БОДу повинні зникнути соціальні перепони для автоматизації виробництва, і ніхто вже не буде подаватися на абияку роботу, щоб прогодувати себе. Крім того, людям можна буде більше зайнятися репродуктивною роботою, замість продуктивної, а також творити мережі (в тому числі політичні), що відкрило би цілком новий вимір для активізму» [4]. У таких умовах гарантований дохід, який стає можливим в постіндустріальну епоху, міг би вперше звільнити людей від загрози голоду, і таким чином, зробити їх дійсно вільними та незалежними від будь-яких економічних небезпек. Нікому б більше не довелося миритися з умовами роботи тільки тому, що в іншому випадку йому загрожує голод. Такої думки додержувався відомий філософ та психоаналітик Еріх Фромм [5].

Французький філософ Андре Горц у своїй роботі «Критика економічної причинності: питання змісту наприкінці робочого суспільства» стверджує, що «в сучасному суспільстві відбувається демістифікація праці як сфери діяльності, що приводить до розвінчування модерних міфів. Індустріалізм більше не може виконувати свою роль носія світогляду» [6, с. 36], коли, за словами Славоя Жижека, «мрія полягала не в тому, щоб піти від фізичної праці, але в тому, щоб знайти задоволення у ній як у колективному переживанні, що обертається навколо старого біблійного визначення праці як прокляття за гріхопадіння Адама» [7, с. 89–90]. Явище праці, піддане демістифікації у її індустріальному розумінні, одночасно означає збільшення відчуження від інтересів виробництва та пропорційне зменшення солідарності за ознакою приналежності до робочого класу. Означений процес породжує нові неформальні форми об'єднання людей за моделлю «клас у собі», тобто без конкретного формулювання власних ідеологічних цілей та завдань.

У цю концепцію легко вписується теорія про так званий «новий небезпечний клас» – прекаріат [8], яка найчастіше перемижується у наукових роботах при дослідженні детермінації впровадження БОДу. Так, філософ М. Маяцький пише, що «заміна людини машиною, неухильне зростання продуктивності, нестабільність ринків на тлі екологічної, енергетичної та геополітичної криз – все це ставить кожного в нестійку, прекарну трудову ситуацію, що входить у прямий конфлікт із тим привілейованим місцем, яке

займає праця в символічній системі нашої цивілізації» [9, с. 74]. Тобто сама поява прекаріату, який за своєю суттю є тим самим пролетаріатом, списаним у категорію постійно безробітних та неповно зайнятих, генерує питання можливості соціального бунту знедолених у глобальному та локальному масштабах та необхідності пошуку соціальних технологій, здатних стримати, зменшити напругу та переналаштувати, наприклад, на споживання революційний потенціал мас безробітних. БОД є однією з таких соціальних технологій.

Відповідно, скептично сприймає ідею БОДу Х. Арендт, яка писала: «От воно, суспільство праці, готове звільнитися від оковів праці, але цьому суспільству ледь відомі ті вищі й осмислені діяльності, заради яких варто було б звільнитися» [10, с. 12]. На думку А. Горца, неминучим фіналом є «демотивація людей відносно праці, їх втеча в «неформальне суспільство» (у тому числі, на «чорний» ринок)» [6, с. 36]. Відповідно, Горц бачить варіант вирішення проблеми не виключно у БОДі, а у впровадженні подвійного джерела доходу: заробітної плати, яка буде зменшуватися зі скороченням робочого часу, і соціальної «допомоги на існування», розмір якої буде зростати зі зменшенням зарплати [11, с. 38].

Економічну складову БОДу критикує Я. Завацька, яка пише, що сьогодні «державна є спільним бюджетом капіталістів, з якого вони, підтримуючи один одного на плаву, оплачують працю працівників і членів їх родин, яким вже не в змозі заплатити окремий капіталіст. Уже зараз держава фінансує багатьох підприємців, доплачуючи допомогу до дуже низької зарплати їх працівників. БОД збільшить цю тенденцію. Навіть в ідеальному варіанті він являє той самий перерозподіл – замість того, щоб гідно оплачувати працю своїх працівників, капіталіст віддає державі великий податок, що піде на утримання цих людей» [12].

Означений підхід не є новим. У ХІХ ст. англійський економіст Джон Стюарт Мілль розробив теорію «робочого фонду», яка виходить із посилення, що суспільство завжди має у своєму розпорядженні дуже твердий і фактично стабільний фонд життєвих засобів, який запасують (зберігають) капіталісти, щоб підтримувати своїх робітників. Заробітна плата, за теорією «робочого фонду», визначається просто розподілом цього фонду на кількість робітників. Природно, що при цьому припущенні ріст пропозиції праці (у результаті росту чисельності населення) не може привести до іншого результату, ніж зменшення заробітної плати. Це нагадує мальтузіанський «залізний закон

заробітної плати», і не випадково теорія народонаселення Томаса Мальтуса та теорія «робочого фонду» Дж. Мілля стають вирішальними аргументами на користь обмеження розмірів родини. До речі, схоже завдання постало і перед ООН в аспекті врегулювання демографічної проблеми в умовах сталого розвитку.

Основним завданням БОДу в даному випадку стає перерозподіл витрат на працівників з капіталу на державу, яка нестиме соціальні ризики за скорочення через автоматизацію та перенесення виробництва у країнах Європи. Адже в жодному разі підприємці не бажають скорочувати робочий час в автоматизованих сферах, а воліють переносити виробництва у країни «третього світу» чи у випадку неможливості цього перекласти всі наслідки своєї жадібності на руїні європейської соціальної держави. Звісно, наступним наслідком стане й те, що БОД призведе до пропорційного зниження заробітної плати у галузях виробництва як для громадян країн, де БОД буде впроваджений, так і для працівників мігрантів, котрі і так сьогодні виконують менш оплачувані роботи.

До речі, цікавим обґрунтуванням такого стану у сфері оплати працівників-мігрантів виступає позиція колишнього прем'єр-міністра Великобританії Маргарет Тетчер з приводу трудової міграції через бідність молоді та кваліфікованих працівників з країн третього світу у Європу: «Найкращим рішенням при цьому (проблеми бідності) нерідко буває те, що місцеве населення робить завжди, а саме посиляє найбільш працездатних представників за кордон на заробітки, а зароблені засоби повертає на батьківщину й, таким чином, забезпечує прийнятний рівень життя для тих, хто залишився» [13, с. 411]. Єдиним, чого не захотіла помітити «залізна леді» у цій схемі, є причини бідності у цих країнах, які такі неоліберали від економіки та консерватори за світоглядом як Тетчер висували «за лапки», вважаючи елементом природного перерозподілу праці у світі переможців та переможених. З іншого боку, сама Тетчер, скоріше за все, не підтримала б впровадження БОДу, адже вважала лейбористське правління до 1979 р. з його соціалістичними програмами «періодом субсидованого ледарства» [14, с. 545]. На думку Тетчер, «жахливий парадокс держави соціального благоденства полягав у тому, що вона пропонувала людям досить серйозні фінансові імпульси, щоб вони жили в лінощах, бідності та розпачі» [14, с. 560]. Діалектично дуже показово, що неоліберальні реформи, до яких вдалась Тетчер на чолі консервативного уряду, по суті, призвели до зворотних наслідків, коли вже стало очевидним, що не «держава соціального благоденства» стає могильником трудової етики, а

навпаки, глобальний нестримний капітал просто знищив потребу у праці, почавши «перегони на дно» у країнах третього світу.

У свою чергу, як стверджував Ф. Енгельс: «Праця – джерело всякого багатства... Вона – перша основна умова всього людського життя, і притому у такому ступені, що ми у відомому сенсі повинні сказати: праця створила саму людину» [15, с. 144]. Натомість зараз ми бачимо стрімкий та цілеспрямований занепад «світу праці». Означена постіндустріальна тенденція означає подальше розшарування світу на багатих та бідних й тих, хто працює і не працює. При цьому ті, хто не працює лише через власне громадянство, по суті, використовують тих, хто працює та фактично утримує перших. У таких умовах праця, спрямована на створення суспільних благ, нехтується та стає самою долею тих, хто не народився у країні-метрополії. Можна погодитись з Ж. Дерріда, що «людство, можливо, ніколи не було настільки далеко від глобалізованої однорідності, від «праці» і стану «поза працею». Велика частина людства перебуває «поза працею», тоді як вона хоче працювати або працювати більше. Інша ж частина занадто завантажена працею й хоче працювати менше або навіть покласти кінець праці, яка так дешево оплачується на ринку» [16].

Дійсно, схожа різнорідність положення, у тому числі і правового, аж до узаконення рабства, мала місце в античності. Так, французький історик Анрі Валлон описував організацію держави дорян: «У дорян відносини переможців і переможених прийняли цілком чіткий і окреслений характер. В них поневолення одних іншими, поділ на переможців і переможених був цілою системою; це фундамент, на якому базувався весь їх державний лад. Держава для дорян була суспільством, всі сили якого спрямовувались до однієї мети. Це – єдність дії, найбільш вірною підставою якої є спільність інтересів, була в них гарантована не тільки повною рівністю прав всіх, але й племінною єдністю, свого роду однорідністю рівності. Організована таким чином, вона буде діяти одностайно, але, для того щоб дії її проявилися у всій своїй силі, необхідна ще одна, нова умова: потрібно, щоб турботи про приватне життя не відволікали громадянина від занять суспільних, потрібно, щоб він був «обслужений». Необхідність мати вільний час поклала у дорян працю на плечі далеких для них племен, тобто їх громадянська воля заснована на поневоленні переможених» [17, с. 31–32].

Але така парадигма соціальному ладу розхитує суспільство зсередини. На прикладі Римської імперії наслідки функціонування різнорідного «світу без праці» охарактеризував італійський письменник Р. Джованьолі у романі «Спартак»: «То були часи, коли після перемог в Азії та Африці Рим потопає у

розкоші і загруз у східних лінощах; коли Греція, переможена римською зброєю, перемогла своїх підкорювачів, заразивши їх зніженістю та звичкою до розкоші; коли незлічима кількість рабів виконувала всі роботи, якими до того займалися вільні працюючі громадяни. Все це вбило працю – найпотужніше джерело сили, моральності, благоденства. І Рим, який ще носив личину величі, багатства та могутності, вже відчував, як у ньому самому розвиваються лиховісні зародки занепаду... Громадяни, цілком здатні до праці, обирали професію клієнтів – так само точно, як їх предки в колишні часи обирали шевське ремесло, ставали ковалями або мулярами; це були злочинні й продажні прихильники якої-небудь партії, що нарядилися в горду тогу римлянина; вони жили подачками, плітками, інтригами, низькопоклонством» [18, с. 82–84].

З іншої точки зору, звільнення людини від царства необхідності, яке представлене працею як у біблійних історіях, так і у реальному житті, є у сучасних умовах досяжним та бажаним без суцільного класового розрізнення. БОД не тільки б втілює гасло «свобода» у реальність, він би також установив принцип, глибоко вкорінений у гуманістичних традиціях: людина, незважаючи ні на що, має право жити та без всіляких економічних та соціальних умовностей реалізовувати свої природні права на гідну їжу, житло, медичне обслуговування, освіту і т.д. У даному аспекті варто погодитись з Е. Фроммом, що «перехід від психології нестатку до психології статку – один з найважливіших кроків у розвитку людства. Психологія нестатку породжує страх, заздрість, егоїзм; психологія статку – ініціативу, віру в життя та солідарність. Але факт у тому, що багато хто дотепер психологічно закований в умовах економічного нестатку, у той час, як постіндустріальний світ от-от увійде в нову еру економічного статку» [19].

Щодо поєднання «світу праці» та «світу без праці» хотілося б навести даоську притчу про сутність праці та ледарства.

«Зустрілися одного разу два ченці й, щоб скоротати час, затіяли розмову про працю та лінощі. Один з них стверджував, що в Піднебесній лише праця у пошані, інший наполягав на тому, що люди більше цінують лень і неробство. Сперечалися вони, сперечалися і вирішили звернутися до селянина. Підійшли до нього ченці та попросили стати суддею в їх суперечці. Селянин не змусив довго себе вмовляти та сказав ченцям задавати йому питання по черзі.

– Чи дорога тобі твоя праця? – запитав селянина перший чернець.

– Мені-то вона дорога, а от людьми не цінується. Тяжка моя праця, але платять за неї мало.

Настала черга другого ченця ставити запитання.

– Якби ти мав вибір – працювати або не працювати, в обох випадках одержуючи однаковий дохід, що б ти zvoliv? – поцікавився він.

– Я зробив би те, що й будь-який інший смертний на моєму місці, – відповів селянин.

– А якби всі були працюючі, захотів би ти жити в такому світі? – запитав перший чернець.

– Якби всі любили працю, то ніхто не хотів би її полегшити. Ні, не хочу я жити у такому світі, – сказав селянин» [19].

Як бачимо, суперечку не виграв ніхто з ченців. Так само жоден соціальний експеримент (наприклад, такий як мав місце в Німеччині, який показав, що німецькі працівники, навіть отримуючи БОД, залишаються на своїх робочих місцях [20]) не дасть однозначної відповіді на подальше відношення до праці, на сприйняття якої впливає цілий комплекс соціальних, економічних, культурних та політичних факторів. Тому важливим є не стільки відношення до праці, скільки її реальний зміст: як необхідність, потрібна для виживання, підсилена експлуатацією, чи творча свідомо та вільна діяльність, спрямована на піднесення людської природи на новий якісно вищий рівень. Звісна річ, БОД скоріше відповідає втіленню останнього наповнення реального змісту явища праці.

Висновки. Як наукова теорія, БОД являє собою наступну соціальну модель: кожному громадянину держави, незалежно від того, працює він або ні чи інших умов, має гарантуватись мінімальний грошовий стандарт, який покриватиме витрати на забезпечення первинних фізіологічних та соціальних потреб. Теорія БОДу має декілька критичних аспектів:

1) психологічний – впровадження БОДу означає в умовах індустріальної соціалізації ліквідацію стимулу до праці;

2) економічний – БОД є інструментом перерозподілу утримання громадян з роботодавців на державу та може стати фактором суттєвого зменшення заробітної плати у працюючого населення;

3) соціальний – БОД сприятиме подальшому розшаруванню верств у суспільстві. У свою чергу, теорія БОДу має важливий звільняючий та гуманістичний аспект.

Щодо правового аспекту, то, звісна річ, поява БОДу означатиме поступове зменшення впливу трудового права як права, яке було визначальним в індустріальну епоху праці та яке може виявитись зайвим в епоху постіндустріальну. Натомість у науки трудового права відсутнє моральне право відкидати концепцію БОДу, адже головною метою цієї галузі права з перших

років створення було покращення економічного та соціального становища трудящих. БОД у даному сенсі доводить до логічного завершення соціально-демократичні ідеї трудового права, знімаючи питання матеріального забезпечення та соціального захисту населення. Відповідно для впровадження БОДу у вітчизняну систему, у тому числі і правову, поки що необхідні не економічні можливості, як це може здаватись на перший погляд, а наукове обґрунтування цієї теорії, що звільняє людину від оковів царства необхідності.

Література

1. Fung A. Deepening Democracy: Institutional Innovations in Empowered Participatory Governance / A. Fung, E. Wright // *Politics & Society*. – Vol. 29. – No. 1. – P. 5–41. – Режим доступу: http://www.archonfung.net/papers/Fung_Deep_DemocPS.pdf;
2. Саттер Дж. Аргумент на користь базового доходу / Дж. Саттер // Режим доступу: <http://ukraine.politicalcritique.org/2015/05/argument-na-koryst-bazovogo-dohodu>;
3. Швейцарцы отказались от ежемесячных пособий // Режим доступу: <http://korrespondent.net/world/3693089-shveitsartsy-otkazalys-ot-ezhemesiachnykh-posobyi>;
4. Саламанюк Т. Нариси Майбутнього – як лівим дивитись вперед // Режим доступу: <http://commons.com.ua/narisi-majbutnogo>;
5. Fromm E. *The Psychological Aspects of the Guaranteed Income* – New York: Doubleday & Co., 1966. – Режим доступу: <https://opus4.kobv.de/opus4-Fromm/files/1647/1966c-eng.pdf>;
6. Gorz A. *Kritik der ökonomischen Vernunft: Sinnfragen am Ende der Arbeitsgesellschaft* / A. Gorz. – Zürich: Rotpunktverag, 2010. – 408 s.;
7. Жижек С. Хрупкий абсолютизм, или Почему стоит бороться за христианское наследие / С. Жижек. – М., ХЖ, 2003. – 166 с.;
8. Новіков Д.О. Pluralitas non est ponedata sine necessitate або місце теорій прекаріату у науці трудового права / Д.О. Новіков // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2015. – Вип. 34. – Т. 2. – С. 22–26;
9. Маяцкий М. Освобождение от труда, безусловное пособие и глупая воля / М. Маяцкий // *Логос*. – 2015. – Том 25. – № 3 (105). – С. 72–87;
10. Арендт Х. *Vita Activa, или О деятельной жизни* / Х. Арендт. – СПб.: Алетейя, 2000. – 437 с.;
11. Горц А. Нематериальное. Труд, знание и досуг / А. Горц. – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2010. – 208 с.;
12. Завацька Я. «Безусловный основной доход»: «за» и «против» / Я. Завацька // Режим доступу: <http://liva.com.ua/basic-income-guarantee.html>;
13. Тэтчер М. *Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира*; пер. с англ. / М. Тэтчер. – М.: Альпина Паблишер, 2003. – 504 с.;
14. Thatcher M. *The Path to Power* / M. Thatcher. – London, HarperCollins, 1995. – 672 p.;
15. Энгельс Ф. *Диалектика природы* / Ф. Энгельс. – М.: Политиздат, 1982. – 359 с.;
16. Деррида Ж. *Глобализация, мир и космополитизм* / Ж. Деррида // *Космополис*. – 2004. – № 2 (8). – С. 125–140. – Режим доступу: <http://ec-dejavu.net/g/Globalization.html#derrida>;
17. Валлон А. *История рабства в античном мире* / А. Валлон. – Смоленск: Русич, 2005. – 640 с.;
18. Джованьоли Р. *Спартак* / Р. Джованьоли. – М., Из-во «Правда», 1985. – 626 с.;
19. Медведева И. *Формулы счастья* / И. Медведева, А. Медведев. – М.: Амрита-Русь, 2016. – Режим доступу: <http://unotices.com/book.php?id=27573&page=17>;
20. Если вам платят 1000 евро – вы будете работать? // Режим доступу: <https://tjournal.ru/p/1000-a-month>.